

že određuju tko vrši radnju i kako je vrši: *aktivno* u *činilac* i *činitelj*, i uglavnom se odnosi na živo, i *pasivno* u *čimbenik* pa se prema tome može odnositi i na neživo.

Možda bi ovakvo iskorištavanje jezičnih mogućnosti moglo popuniti prazninu u zamjenjivanju značenjski preopterećene tuđice *faktor*.

NAVEZAK U SUVREMENOM JEZIKU

Vladimir Anić

Prema nekim pojedinostima u jeziku i bez posebnog gramatičkog znanja procjenjujemo do koje mjere naš sugovornik vlada književnim jezikom, kao i to da li u nekom tekstu na koji naiđemo ima upadljivijih dijalekatskih crta. Među takve, uočljive i prepoznatljive pojedinosti ide i navezak koji u aktivnoj upotrebi jezika obično nastojimo izostaviti: npr. kad govorimo i pišemo *ovdje*, a ne *ovdjena* itd. Da se prema navesku prepoznaje i obilježava narječje ili govor, nailazimo već u starijih pisaca: Juraj Habelić piše u predgovoru »Zrcalu Marijanskom« 1662. da je u svoje tekstove unosio riječi iz raznih govora, među ostalima i »tukavske«. Prema jednom objašnjenju, to su štokavske riječi,¹ odnosno to je narječje »kojim govore tukavci (nadimak za ljude koji govore *tuka* mjesto *tu*) — kranjsko narječje.«² Uočiti ćemo da je ova identifikacija izvršena prema navesku, bez obzira na tumačenje. Neke starije gramatike donose riječi s navescima kao koliko-toliko uključene u književni jezik. Bit će dovoljna ilustracija da F. M. Appendini u »Grammatica della lingua illirica«, Dubrovnik, ³1838. ima primjere *gdi-godir, kudara, ovuda, ovudar, ovudara, tuda, tudar, tudara, onuda, onudar, onudara, inuda, inudara*. Ogradu je stavio A. Veber u svojoj utjecajnoj »Slovnici hrvatskoj«, Zagreb, ³1876, koji kaže da »zasuvku ima primierah samo u prstonarodnom govoru« i uz primjere *ovdjek, paček, sinočke, daklen i daklem* navodi još i *njojzi*. Š. Starčević u »Ričoslovju« 1849.³ kaže među »zaimenima« da »gdikoji Hervati prilipljuju *ka, kar : menika, tebikar*«. Uz ogradu »gdikoji«, Starčević je u tu gramatiku unio nešto čega nije bilo u njegovoj »Novoj ričoslovlci iliričkoj« 1812. godine. To bi se moglo dovesti u vezu s Vukom Karadžićem, jer on u »Srpskoj gramatici« uz »Srpski rječnik« 1818. kaže da »đekoji dodaju u rod. dat. vin. i u skaz. jedin. broja i u dat. i skaz. mlož. na kraju *ka, kar i karena* npr. *menika, menikar, menikarena; tebika, tebikar, tebikarena; meneka, menekar, menekarena* itd. (u muškom i

¹ Josip Vončina: »O kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika od 15. do 18. stoljeća«, *Prilozi za VII međunarodni kongres slavista*, HFD, Zagreb, 1973, str. 166.

² Rikard Simeon: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, MH, Zagreb, 1969, pod »tukavska reč«.

³ O toj gramatici pobliže u »Akcentološki članci Šime Starčevića«, *Jezik*, XV, 1968, str. 114—121.

srednjem rodu)« (str. I—II). Kako vidimo, u ovim gramatikama uočene su po-jedinosti gramatičke raspodjele naveska.

U novijim gramatikama i u nastavnoj praksi navezak se općenito smatra ne-čim što ne ulazi u književni jezik. U »Gramatici hrvatskoga ili srpskog jezika« T. Maretića, Zagreb, ³1963, navezak se spominje u nekoliko odjeljaka. Za oblike kao *mojojzi* kaže se da se »nalaze u starijem jeziku« zabilježeni u Rječniku JAZU i zaključuje da »ponajviše tih navezaka jesu dijalektizmi« (str. 524). U »Gramatici hrvatskoga ili srpskog jezika« Brabeca, Hraste i Živkovića, Za-greb, 1952, str. 23. kaže se da su »neki prilozi i veznici razvili na kraju po-kretne samoglasnike, pa se u narodnim govorima, a često i u književnom je-ziku upotrebljavaju dvojaki oblici, bez pokretnog samoglasnika i s njime: *tad-tada-tade, sad-sada-sade, kad-kada-kade*«. Između pokretnog samoglasnika i na-veska, dakle, stavljen je znak jednakosti. M. Stevanović u »Savremenom srpsko-hrvatskom jeziku«, Beograd, 1964, primjećuje da bi pokretnim samoglasnicima bolje odgovarao naziv »nestalnih samoglasnika« (str. 144), ali se zadržava i na navesku sa stanovišta današnjeg jezika (npr. *ovdek, ovdeka, ovden, ovdena, tun, tuna*) i kaže da se »upotrebljavaju u dijalektima, a može se reći da se i u svakodnevnom govoru čuju« (str. 145).

U rječnicima ima, sasvim prirodno, više primjera riječi s navescima nego u gramatikama. Osobito »Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika« JAZU donosi dosta primjera s opaskama o tome gdje se govore, kao i to u kojim su rječnici-ma i u kojih pisaca zabilježeni. »Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika« svesci A—K, izd. MH—MS, odnosno »Rečnik srpskohrvatskoga književnog je-zika« A—S, izd. MS—MH (O—S izd. MS) donosi primjere iz svoga korpusa, tj. iz jezika pisaca i drugih izvora, pa izostaju primjeri iz gramatika (npr. iz Appendinijeve *ovudar, ovudara, onudar, onudara, inudar, inudara*). »Rück-läufiges Wörterbuch des Serbokroatischen« J. Matešića, Wiesbaden, 1965—67, ima i nekih primjera kojih nema Rječnik JAZU (bivakarce), ali mu obično neki primjeri manjkaju (ovdjekarce). Po namjeni, odostražni rječnik spretno po-kazuje čega među navescima ima, ali nije namijenjen tome da nam pokaže na što se to nadovezuje, pa ne može osloboditi napora da se dođe do popisa riječi s naveskom. Vuk Karadžić u Rječniku s. v. *ovde, ovdi, ovde* kaže da »đekoji govore i *ovdeka, ovdika, ovdeka*«. Međutim, u Rječniku Vuka Karadžića, Rječ-niku JAZU i Rečniku MS—MH (K—O) nema s. v. »navezak« filološkog zna-čenja ovog termina. U »Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva« R. Si-meona kaže se da je navezak »naziv za čestice koje se dodaju nekim riječima i oblicima, osobito u dijalektima« i dalje, prema Maretićevoj Gramatici, kaže se da su to »ponajviše dijalektizmi«.

Gornja definicija u skladu je s našom predodžbom o navesku kao o dijalek-tizmu i sasvim prikladna da se od nje pođe u razmatranju. Ona dopušta da

navezak gledamo odjelito od sufiksa, bez obzira na to što moramo računati s pojavama homonimnosti. Između pokretnog i nepostojanog samoglasnika i naveska postaviti ćemo razliku, ne samo stoga što nas terminologija obavezuje, već i iz bitnih razloga. Riječ može stajati u načelu i bez pokretnog samoglasnika i bez naveska. Repertoar pokretnih samoglasnika ograničen je (a, e, u), ali su oni ili fakultativno morfologizirani u pronominalnoj deklinaciji (*crnoga; crnomu, crnome; svojega; svojemu*) ili dolaze uz prijedloge (*s-sa, k-ka, uz-uz*), kad se još nazivaju nepostojanim, i kad se prisutnost bar djelomično regulira kontekstom.⁴ Takvog pravila za navezak nema. Osim toga, primjeri s pokretnim i nepostojanim samoglasnikom (ako je taj termin ovdje prikladan), književni su, osim na nekim priložnim riječima. Zato primjere sa samoglasnikom koji izlaze iz tih okvira gledamo kao primjere s naveskom uz potreban komentar. Primjeri kao *sad, sada* očito drugačije stoje prema književnom jeziku nego *sade*, pa bi podvođenje pokretnog i nepostojanog samoglasnika pod pojam naveska smetalo daljnjem razmatranju.

Popis navezaka priložen ovom radu dobiven je tako što su navesci određivani samo prema potvrđenim oblicima riječi u našim pomagalicama i oblicima dobro poznatim i takvih koje možemo sami sa sigurnošću potvrditi. Tako određujemo kao navezak *ka* u *odsleka*, *na* u *ovdjekarena* i *ar* u *tekar*, bez obzira na dijakronijsku situaciju, jer nemamo potvrđenih oblika **ovdjekaren*, **menikaren* i **teka* (za ovaj slučaj Rječnik JAZU to posebno naglašava). U *onudakaj* uzimamo u obzir da je potvrđen oblik *onudak*. I *ar, m, ma* (*tekar, skorom, potpunoma*) razmatramo kao naveske, jer ne funkcioniraju kao samostalne riječi (bez obzira na homonimiju s veznikom *ma*) i nisu identični sa samostalnim riječima za pojačavanje (*li*). U *tudije, tudijer* uzet je sa stanovišta suvremenog jezika kao navezak *ije*, bez obzira na porijeklo tvorbe s partikulom *dě* među zamjeničkim priložima za pravac.⁵ Ali u *ovomen* uzimamo kao navezak *n*, jer je *e* fakultativno morfologizirano. Na taj način osiguravamo potrebnu metodološku čistoću pri određivanju posljednjeg nastavka u riječi: možemo jasno razabrati koji su navesci dodani na riječ tamo gdje ih je više kad raščlanjujemo navezak koji praktički funkcionira (*karce*). U tim okvirima riječi s navescima čine naš materijal.⁶

Naš priloženi popis već prilično sređuje sliku o navescima i njihovu velikom broju i pomaže da najprije pregledamo njihov sastav i raspodjelu.

⁴ Npr. da se *sa* upotrebljava ispred riječi koje počinju suglasnicima *s, š, z, ž*, kao i druge prijedloge (*uza, niza*) koji »po potrebi« primaju *a* na kraju ili *ga* u nekim vezama primaju obavezno (*preda me*) (Brabec-Hraste-Živković, *Gramatika*, str. 19–20).

⁵ Igrutin Stevović: »Sistem zamjeničkih reči u srpskohrvatskom jeziku«, *Književnost i jezik*, 1, 1973, str. 40.

⁶ Uz riječ s naveskom označeno je da li je zabilježena u Akademijinom Rječniku (AR) i u kojem drugom izvoru spomenutom u tekstu. Ako označimo sa *N* = navezak, *N* = navezak naveden na početku pasusa, *r* = riječ, kraće možemo predočiti da brojka 1 u svakom pasusu znači *r + N + Ø*, brojka 2 znači *r + N + N + Ø*, 3 znači *r + N + N (+ .)*, a brojka 4 znači *r + N + N (+ .)*.

Izravno na riječ bez naveska za sobom, dakle kao završetak riječi, dolaze svi navesci pod brojem jedan, ukupno 20. Na navezak ispred sebe kao završetak riječi dolaze *a, e, ica, j, k, ka, na, r* (navesci pod brojem 2, ukupno 8). Izravno na riječ s jednim ili više navezaka iza sebe dolaze navesci pod brojem 3 — *de, j, k, ka, n, r, te* — ukupno 7. Na navezak ispred sebe s mogućnošću da primi navezak iza sebe dolazi jedino *a*. Jedino izravno na riječ vežu se *ar, c, ije, em, ke, m, ma, zi*. Oni se javljaju u pojedinačnim primjerima *tekar, k vraguc, barem, skorom, potpunoma; tudije, ovdije* dolazi samo u tim zamjениčkim priložima za pravac, koji mogu imati i prijedložno značenje; *ke* dolazi samo u priložima vremena kao *danaske* i morfologizirano *nas-naske, vas-vaske*, a *zi* samo u dativu jd. zam. *ona* i *moja* — *njojzi* i *mojojzi*. Drugi navesci iz te skupine (osim *de*) mogu doći na navezak ispred sebe kao završetak riječi ili mogu doći izravno na riječ s jednim ili više nastavaka iz sebe (sada to može i *de*).

Navesci se sastoje od ograničenog broja glasova, od suglasnikâ *k, t, d, c, z* i sonanata *j, r, m, n*. Suglasnik *k* javlja se kao završni navezak i povezuje *a, t* i *d* povezuju *e*, a *z* povezuje *i* u *zi*, a *j* i *r* dolaze i kao završni i kao povezni (za navezak *a*). Osim u *zi, ica* i *ije(r)*, gdje se javlja *i*, bilo kao samostalni navesci, bilo kao dio naveska, od samoglasnika se javljaju samo *a* i *e*. Oni se nadovezuju u slijedu *a-a (nazada), ije* (ili *e*)-*a (naprijeda), u-a (tuna), i-a (menika)*; *a-e (sade), e-e (joštere), u-e (tude), o-e (jošte)*. Vidimo da srednji samoglasnik *-e* dolazi za srednjim samoglasnikom *o*, a za visokim *u* i srednji *e* i niski *a*. Po horizontali srednji *a* dolazi iza prednjih *e, i* i iza zadnjeg *u*. Znači da po horizontalnoj podjeli samoglasnik iz naveska pokriva sve mogućnosti iz izbora, ali ne i samoglasnik iz svoje skupine. — U kombinaciji nastavaka javljaju se sljedovi *e-a (tudeka), e-a-e (tudekare), e-a-e-a (tudekarena), a-e (ovdjekare), a-e-a (menikarena)*. Kako vidimo, u kombinaciji nastavaka nikada ne dolazi isti samoglasnik uzastopce: kombinacije su ograničene na prednji/srednji *e* i niski/srednji *a*. Iz svega slijedi: a) da među navescima nema potpune samoglasničke jednolikosti i da se ne može govoriti o samoglasničkoj harmoniji kakvu nalazimo pri pojavama aglutinacija, b) da se među navescima ne ostvaruje nijedna nepostojeća sekvencija glasova u hrvatskosrpskom dijasistemu.

Ako pogledamo na što se navezak nadovezuje, onda najprije zapažamo da se nadovezuje na cjelovitu pravopisnu riječ (za razliku od sufiksa, koji se dodaje i osnovama i korijenima). Među riječima s naveskom zapažamo a) uzvike, b) priloge i c) imenske riječi. Naslov nas obavezuje da razmotrimo kako navezak funkcionira u suvremenom jeziku.⁷

⁷ U razmatranje nisu uzeti namjerni postupci iz jezika odraslije djece (koja su proces usvajanja jezika završila) kao *to-po ne-pe vo-po-li-pim* »to ne volim« s dodavanjima i in-

a) Uzvici pripadaju kolokvijalnim elementima jezika. Uzvik *ded* (bez naveska), *dede* i *deder* u sva tri oblika vrlo je raširen u razgovornim oblicima književnog jezika i književnim tekstovima koji te oblike reproduciraju. Oblik množine *dederte* od *deder* prema *RMH—MS* potvrđen je u Vj. Novaka, ali bi se moglo reći da je *deder* češće u oba broja. Uzvici *nade*, *nader*, *nude*, *nuder* ostaju ograničeni kao štokavski dijalektizmi.⁸ *K vrâgûc* se javlja samo u nekim mjesnim govorima čakavskog dijalekta, a *takoc* (obično *tâ-kòc*) na razini zagrebačkog gradskog razgovornog jezika na osnovi kajkavskog dijalekta u ophođenju s djecom. Oba potonja uzvika dolaze kao izraz pozitivne emocije, odnosno *k vrâguc* (uzvik, a ne dopuna glagolu npr. *idi k vrâgu* i sl.) kao izraz vedrog stava prema neugodnom poticaju.

b) Prilozi su najbrojniji u našem materijalu, u kojem čine gotovo 85%, ako se i ne računa da taj postotak povećavaju korelativne mogućnosti tipa *ovdje-ondje*, *ovuda-onuda* s pripadajućim navescima. Pogled na naš materijal — uz to što ćemo uzeti u obzir komentar koji slijedi — omogućuje općenito zapažanje: riječi s više od jednog naveska potkrepljuju odmah tvrdnju iz stručne literature da su navesci »ponajviše dijalektizmi«. Bez obzira na slabiju ili jaču učestalost ovih primjera, oni nisu jednako raspoređeni u jeziku uopće. Neke od priložnih riječi s naveskom Rječnik JAZU geografsko-dijalektološki određuje (npr. za *ovdjek* kaže da se govori »u timočko-lužničkom narječju«). Ne postavljajući pitanja koja mogu zanimati dijalektologiju, za naše razmatranje ovdje dovoljno je da se zadovoljimo konstatacijom da su ovakve riječi u velikoj većini dijalektizmi i da ne ulaze u književni jezik. Dobar dio i nije općenito dovoljno poznat među pripadnicima jezične zajednice (*tudekarena* itd.), pa bi se u bližem određivanju neki vezali za niže idiome u jeziku, npr. za mjesne govore. Vjerojatno će svatko naći u materijalu primjer koji ne poznaje ili koji je vrlo rijetko čuo.

Međutim, manji dio takvih riječi s naveskom postao je poznat posebnim poticajem. Zastupljen je u više pisaca ili u vrlo poznatim književnim djelima, što osigurava asocijaciju s lektinom i stvara predispoziciju da se takve riječi vežu uz književne tekstove uopće. Mažuranićevim i Preradovićevim stihovima (»Oci vaši rodiše se tudijer«; »Plovi, plovi moja lađa u koj gođer kraj« — ovi se i pjevaju) priložne riječi *tudijer* i *goder* zahvaljuju takvu asocijaciju. Tako bi se i tekst koji bi išao za parodiranjem tih tekstova mogao poslužiti tim priložkim riječima,⁹ kao i tekst koji bi se njima poslužio kao rekvizitom za imitiranje, parodiranje ili ironiziranje literarnog izraza XIX. stoljeća. (Zavisno od

fiksacijama osnovanima na progresivnoj jednolikosti glasova, kao ni slučaj neke vrste homonimije u glagola kao *bojske* : *boj se*, *činimiske* : *čini mi se* (Maretić, *Gramatika*, str. 524).

⁸ Pod dijalektizmom podrazumijevamo uobičajeno značenje s obzirom na odnos riječi prema književnom jeziku, bez obzira na to koliko je riječ rasprostranjena u dijalektu. Ovdje se nastoji skrenuti pažnja da se riječ javlja i u drugim idiomima.

⁹ U travestiji »Smrt babe Čengićkinje« A. Kovačića ipak nalazimo »Oci vaši rodiše se u njoj / i vi isti rodiste se u njoj«.

fonda takvih asocijacija i dijalekatske osnove, neki obrazovaniji pripadnici jezične zajednice prihvatit će možda na isti način *tuna* i *tune*.) Ali, to su asocijacije iz literature u najužem smislu riječi, i to tekstova školske lektire iz pjesništva XIX. stoljeća. Oblici koji su u isto vrijeme dobro zastupljeni u starijoj poeziji, u prozi ili u našoj plodnoj publicistici toga vremena ne legitimiraju ovakve riječi s navescima i ne omogućuju im u jeziku status drugačiji nego što ga imaju dijalektizmi. Takav je slučaj s *ovdjera* (prema Rječniku JAZU zabilježeno u Gundulića, Palmotića i Đorđića), *ovude* (u Vrančića), *ovudaj* (u Nalješkovića), *ovdjeka* (u Marulića, Menčetića, Lucića, Zoranića, Barakovića), a *sadake* nalazimo u Pavlinovića.

U primjerima *naprijeda*, *nazada*, *opeta* nema kontekstualnih ni morfoloških razloga za prisutnost vokala *a* na kraju riječi. Rječnik JAZU potvrđuje sva tri ova primjera, koja ne ulaze u standardni jezik. *Opeta* potvrđuje primjerima iz Mikalje, Bele, Voltidija i Stulića, ali je zanimljivo da napominje kako nema primjera iz slavonskih pisaca. To služi donekle i kao ilustracija suvremenog stanja, jer se *opeta* od ovih primjera najviše približava književnom jeziku. Među obrazovanim pripadnicima jezične zajednice iz Dalmacije taj prilog prolazi kao korektan u okviru razgovornog jezika. On se ne piše, ali se govori, pa stoji na razini nešto nižoj nego npr. oblik *bi* (:bih). Za primjere kao *daklen*, *daklem*, *naprijeda* i *nazada* tako nešto moglo bi se tvrditi s mnogo manje prava. Niže stoji i *vanka* kao razgovorni oblik na pokrajinskoj razini, iako je više od dijalektizma, što se vidi iz opaski u Rječniku JAZU, gdje se za *vanka* štaviše samo kaže »isto što i vani«; ali uz dijalekatski oblik *danaske* opravdano upućuje »vidi danas«. Primjeri *jošt*, *jošter*, *joštera* označuju se kao zastarjeli ili pokrajinski (npr. u Rječniku MH—MS). Ali *jošte* se ostavlja bez oznake, a potvrđen je i u pisaca. *Jošte* se, kao *polak* i *tekar*, može smatrati poznatim oblikom što ga razgovorni jezik tolerira, barem na regionalnoj razini, a jedan je od oblika čestih u poeziji, dakle jedan od onih koji se, s obzirom na slog više, mogu pravdati »potrebama stiha«. *Polak* (pola), kao oblik poznat iz starije hrvatske književnosti, poduprt je odgovarajućim asocijacijama, dok je *skorom* dijalektizam (imam ga potvrđen u kajkavaca). *Tekar* je kao pokrajinska riječ umjesno označena u »Jezičnom savjetniku« S. Pavešića i dr., Zagreb, 1971. Ipak se smije reći da *tekar* ne nailazi na otpor u govorenom jeziku ex abrupto, čak i preko sredstava komunikacija, na kakav bi naišle druge riječi tako označene.*

Ovdje naša zapažanja možemo proširiti: riječi s naveskom uglavnom su dijalektizmi, ali ih ima koje pripadaju jeziku književnosti i razgovornom jeziku, dakle književnom jeziku u širem smislu. To nam omogućuje da ih podijelimo

---

* (Ili barem naišao na "otpor".) S toplim sjećanjem ovdje bih napomenuo da je tako govorio u svojim poznatim komentarima ugledni teoretičar šaha pok. Brslav Rabar.

na a) dijalekatske riječi i b) književne riječi u širem smislu. Važno je zapaziti da među riječima koje su književne još nismo imali riječi koje bi bile standardne. (Kad je riječ o uzvicima, kao *deder*, bit će uputnije govoriti o uobičajenosti nego o standardnosti.) Do standarda, tako da se može upotrijebiti potpuno afektivno neutralno, ravnopravno kao ista riječ bez naveska, diže se *barem* = *bar*. Ona je u Rječniku MH—MS s. v. *bar* protumačena kao »riječca za izuzimanje i ograničavanje, za isticanje riječi uz koje stoji«. To može biti predmet sintaktičkog razmatranja, ali je za nas važno što u ovom primjeru riječ s naveskom funkcionira kao i riječ bez njega i što ima jednak položaj u jeziku. (I T. Maretić u »Jezičnom savjetniku« 1924. jednako preporučuje oba oblika kad *barma* označuje kao provincijalizam.) Tome se približava odnos *potpuno* : *potpunoma*.

c) Drugačije odnose pokazuju navesci na imenskim riječima. Među zamjenicama s naveskom odmah zapažamo ograničen repertoar na pokaznima *ovome*, *onome* gdje se javlja kao jedini navezak *n* u dativu i lokativu jednine (*ovomen*, *onomen*) i genitivu jednine (*od ovomen*, *od onomen*), vrlo ograničeno, u nekim mjesnim govorima. (Jednako i u imenica u DLI mn. *ženaman*, *ljudiman*, *vratiman*.) Na toj razini navezak je morfologiziran.

Na posvojnim zamjenicama *meni*, *tebi* morfologiziran je *ka* (*menika*, *tebika*), a dijalektologiju može zanimati koliko je taj nastavak raspoređen u dativu, a koliko u lokativu. Od *ona* dativ glasi *njoj*, ali i *njojzi* (u Rečniku MS O—P u zagradi), kao čest oblik u jeziku književnosti i poezije (gdje nije bez važnosti slog više), ima položaj kao prije spomenuti, tako poduprti primjeri, ali se može smatrati i elementom razgovornog jezika. Dakle, primjeri koje su V. Karadžić, A. Veber i Š. Starčević unijeli u svoje gramatike upravo su oblici s ovim, morfologiziranim navescima. U dativu jednine *menika* se širi u *menikarena*, a širi se *njega* u *njegakarena* (u našem materijalu nemamo potvrđenih oblika *njegaka, *njegakare). Od zamjenica *mi*, *vi* (u književnom jeziku glase genitiv i akuzativ *nas*, *vas*) dijalekatski se javlja *naske*, *vaske*, a od pokazne *taj*, mn. *ti* javlja se nominativ množine *tizi*.¹⁰

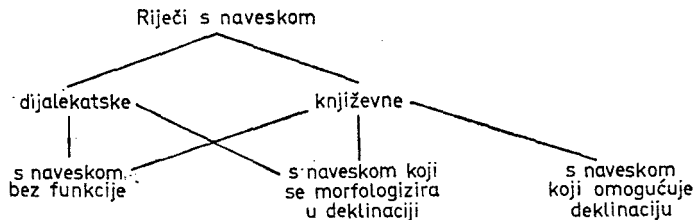
Od pridjeva s naveskom *zi* zabilježeni su u Maretićevoj Gramatici, str. 204. D sg *drugojzi* (nar. pjesma), *crkovnojzi* i N pl *ludizi* i *veljizi*. Za ovo Maretić kaže da je »osobina govora jugozapadnih krajeva«. Dodat ćemo da ti govori s ovim pojavama nisu izvršili i ne vrše pritisak na književni jezik.

Iz dosadašnjih primjera vidimo da se navezak javlja na tipičnom autohtonom materijalu. Na drugačijem materijalu navezak stoji u vezi s pojavama indeklinabilnosti. Opća je težnja našega jezika da riječi deklinira, čemu se, uz poznatu nespretnost u deklinaciji brojeva, opiru samo neke riječi stranoga porijekla (*deci*, *ledi*), sintagmatske veze (kao s *niz ljudi*, s *mjesec dana rada*) i

¹⁰ Usp. kao i za umetnuto *-zi-* (*tizima*), pa *mojojzi* itd. Maretić, *Gramatika*, str. 192.

neka strana geografska imena (*Jungfrau*). U standardu su nesklonjiva imena s tzv. kongruencijskim indikatorom ženskoga roda (*ta*) i suglasnikom na kraju, odnosno morfemom za nastavak Ø: *ta Ines, te Ines; Nives, Dagmar*. Ovakva imena općenito se u standardu ne dekliniraju¹¹ ili se dekliniraju s nastavkom *-a* (*Ruta* — u prijevodu Svetog pisma). Međutim, javlja se i težnja da ta imena dobiju navezak *ica* (*Dagmarica, Inesica, Nivesica*) ili *ka* (*Ineska, Niveska*) u razgovornom jeziku i njemu bliskim žargonima. Navesci *ica* i *ka* homonimni su sa sufiksima *-ica* i *-ka*, ali nemaju njihovih značenja niti stoje u normalnom odnosu muški : ženski rod (kao npr. *čuvar : čuvarica*), nego su i oblik s naveskom i oblik bez njega ženskoga roda. Navesci *ica* i *ka* sadrže univerzalni morfološki simbol imenica ženskoga roda *-a* i primaju potpuno novu funkciju: oni omogućuju deklinaciju, i to ne opterećujući repertoar deklinacijskih tipova.

Prema tome, iz iznesenoga slijedi da navesci 1. ne moraju biti gramatički uvjetovani, 2. da se mogu morfologizirati i 3. da mogu preuzeti gramatičku funkciju. To se može prikazati ovako:

Dalje iz iznesenoga slijedi da navezak, za razliku od afiksa, općenito nije nosilac relacija među riječima. On to postaje tek kad preuzme gramatičku funkciju i počne omogućivati deklinaciju.¹² Dok naveske općenito, osobito na priložnim riječima (ili na prilozima u službi uzvika) možemo smatrati stilogenim jedinicama, na imenskim riječima navesci uzimaju funkciju morfema kad se šire na sve padeže i omogućuju deklinaciju. Prema morfemima za oblik N—I /Ø/, odnosno

/a/ /e/ /i/ /u/ /a/ /i/ /om/

¹¹ O tome više usp. »Morfološke inovacije u hrvatskosrpskom jeziku«, *Radovi Fil. fak. u Zadru*, 11 (7), 1972/73, v. i drugu literaturu.

¹² Navesci *ica* i *ka* na tim imenima omogućuju i tvorbu posvojnog pridjeva, i na razini razgovornog jezika i njemu bliskih žargona omogućuju da se izbjegnu nespretno konstrukcije s kojima se suočava književni jezik (*Nivesicina majka, Dagmaricina kći : Nivesa > Nivesina majka; kći Dagmar, kći od Dagmar*). Navodim *Dagmaricin* kao oblik koji imam višestruko potvrđen. Ovdje se neće ulaziti u to što u normi odnos *Dagmaricin-Dagmaričin*, a pogotovu *plesačicin-plesačićin* nije raščišćen, jer nedostaje stvarni materijal. O tome i u »Marginalije uz jedan novi 'bosanski' pravopis«, *Zadarska revija*, 2, 1973, str. 162.

stoje /ka/ /ke/ /ki/ /ku/ /ka/ /ki/ /kom/, odnosno /ica/ /ice/ /ici/ /icu/ /ica/ (ici) (icom) kao alomorfi, s mogućnostima za vokativ koje daje i univerzalni morfološki simbol *a* (V = N ili -o).

Navezak je prazan u smislu leksičkog značenja, pa riječ bez njega znači isto što i s njim. I to je jedan od razloga zbog kojih smo u razmatranje uzeli naveske homonimne sa sufiksima. Praznina leksičkog značenja omogućuje vrlo široku raspodjelu, kakvu ne bismo mogli zapaziti kad bismo te iste sljedove glasova promatrali kao sufikse (npr. *ka* se javlja na obliku zamjenice, na prilogu i na vlastitom imenu). Navesci koji omogućuju deklinaciju, u okviru homonimičnosti sa slijedom glasova drugačije raspoređenim i sa sufiksom, iako ne stoje u normalnom odnosu rodova, može se reći da »prenose« svojstvo roda koje ima homonimni sufiks. Sve to ipak ne smeta da se zadovoljimo s postojećim definicijama, ako želimo sačuvati jasnu vezu s našim prvim predodžbama, u kojima nas i gramatike učvršćuju: to su »riječce« koje »niju prave riječi, jer se same nikad ne govore« — kako stoji u Maretićevoj Gramatici, str. 524 — dok tvrdnju da se »bez prave potrebe navezuju na druge« treba gledati u svjetlu svestranijih zapažanja o navesku u slojevitosti književnog jezika i u gramatičkoj funkciji.

Navezak općenito nije ekonomičan i ne mijenja funkciju riječi (*ovdjena* ostaje prilog kao *ovdje*), a primjeri pokazuju da broj navezaka na istoj riječi može gotovo proporcionalno slabiti položaj riječi prema književnom jeziku. Riječi s naveskom zaista su, kako stoji u Maretićevoj Gramatici »ponajviše dijalektizmi«. Dodat ćemo da su to ponajviše štokavski dijalektizmi, a oni koji to nisu dobili su ovdje poseban komentar. Riječi s naveskom javljaju se u raznim slojevima jezika pri govornom aktu ili drugačijoj aktivnoj upotrebi, pa se prisutnost naveska može tek iznimno objasniti potrebama stiha. Neke riječi s naveskom ulaze i u jezični standard, dok druge dolaze do jezika literature i razgovornog jezika, dakle čine dio književnog jezika u širem smislu. Zato, iako navezak ne pogoduje standardiziranju, može biti izvorom stilskih i ekspresivnih mogućnosti. Iako su u gramatikama kojima se služimo riječi s naveskom više okarakterizirane nego opisane, na njihovu primjeru ipak se odlučno povlači razlika između književnog jezika i dijalekta. Međutim, detaljnije razmatranje na opsežnijem materijalu našu sliku o navesku u suvremenom jeziku na više strana upotpunjuje, pa i mijenja.

MATERIJAL

<i>a</i> 1) opet-<i>a</i> (AR), pril., naprijed-<i>a</i> (AR), pril., nazad-<i>a</i> (AR), pril.	2) ovdje-n-<i>a</i> (AR), pril., ovdje-r-<i>a</i> (AR), pril., ovdje-k-<i>a</i> (AR), pril., tu-n-<i>a</i> (AR), pril.	3) ~ 4) ⁿ ovdje-n-<i>a</i>-k (AR), pril., ⁿ ovdje-k-<i>a</i>-j (AR), pril., ⁿ ovdje-k-<i>a</i>-r (AR), pril., ⁿ ovdje-k-<i>a</i>-r-e (AR), pril.

<i>ar</i>	1) tek- <i>ar</i> (AR), pril.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>c</i>	1) tako- <i>c</i> . uzv., k vragu- <i>c</i> uzv.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>de</i>	1) ^u na- <i>de</i> , uzv., tu- <i>de</i> , pril.	2) ~	3) ^u na- <i>de</i> - <i>r</i> , uzv., tu- <i>de</i> - <i>ka</i> (AR), pril., tu- <i>de</i> - <i>ka</i> - <i>r</i> (AR), pril., tu- <i>de</i> - <i>ka</i> - <i>r</i> - <i>e</i> (AR), pril., tu- <i>de</i> - <i>ka</i> - <i>r</i> - <i>e</i> - <i>na</i> (AR), pril.	4) ~
<i>e</i>	1) sad- <i>e</i> (AR), pril., ded- <i>e</i> (AR), uzv.	2) tu- <i>n</i> - <i>e</i> (AR), pril., ovdje- <i>k</i> - <i>e</i> (AR), pril., još- <i>te</i> - <i>r</i> - <i>e</i> (AR), pril.	3) ~	4) ~
<i>em</i>	1) bar- <i>em</i> (R MH-MS)	2) ~	3) ~	4) ~
<i>ije</i> (<i>ě</i>)	1) tud- <i>ije</i> (AR), pril., ovud- <i>ije</i> (AR), pril.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>ica</i>	1) Nives- <i>ica</i> , vl. ime	2) ⁿ ovdje- <i>r</i> - <i>ica</i> (AR), pril., ozgo- <i>r</i> - <i>ica</i> (AR), pril.	3) ~	4) ~
<i>j</i>	1) onda- <i>j</i> (R MH-MS), pril., tu- <i>j</i> (AR), pril.		2) ovdje- <i>k</i> - <i>a</i> - <i>j</i> (AR), pril., onuda- <i>k</i> - <i>a</i> - <i>j</i> (AR), pril., ovom- <i>u</i> - <i>j</i> (AR), zam., tud- <i>e</i> - <i>j</i> (AR), pril., onud- <i>e</i> - <i>j</i> (AR), pril.	
	3) onda- <i>j</i> - <i>ke</i> (R MS), pril.		4) ~	
<i>k</i>	1) pače- <i>k</i> (Veber), pril., ovdje- <i>k</i> (AR), pril., onda- <i>k</i> (R MH-MS), pril., onuda- <i>k</i> (AR), pril., pola- <i>k</i> (AR), pril.	2) tu- <i>te</i> - <i>k</i> (AR), pril., kad- <i>e</i> - <i>k</i> Maretić, pril.		
	3) ⁿ ovdje- <i>k</i> - <i>a</i> (AR), pril., ⁿ ovdje- <i>k</i> - <i>a</i> - <i>j</i> (AR), pril., ⁿ ovdje- <i>k</i> - <i>a</i> - <i>r</i> - <i>e</i> pril., ⁿ ovdje- <i>k</i> - <i>a</i> - <i>r</i> (AR), pril., ⁿ ovdje- <i>k</i> - <i>e</i> (AR), pril.	4) ~		
<i>ka</i>	1) meni- <i>ka</i> (Vuk), zam., mene- <i>ka</i> (Vuk), zam., odsle- <i>ka</i> (AR), pril., danas- <i>ka</i> (AR), pril., Nives- <i>ka</i> , vl. ime, van- <i>ka</i> (AR), pril., tu- <i>ka</i> (AR), pril.		2) njoj- <i>zi</i> - <i>ka</i> . zam.	
	3) meni- <i>ka</i> - <i>re</i> - <i>na</i> (Vuk), zam., njega- <i>ka</i> - <i>re</i> - <i>na</i> (Vuk), zam., biva- <i>ka</i> - <i>r</i> - <i>ce</i> (Matešić), mod. rij., ovdje- <i>ka</i> - <i>r</i> - <i>ce</i> , pril.		4) ~	

<i>ke</i>	1) sinoć- <i>ke</i> (Veber), pril., danas- <i>ke</i> (AR), pril., vas- <i>ke</i> , zam., nas- <i>ke</i> , zam.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>m</i>	1) skoro- <i>m</i> , pril., odsvakale- <i>m</i> (R MS), pril., dakle- <i>m</i> (Veber), pril.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>ma</i>	1) bar- <i>ma</i> (Maretić), potpuno- <i>ma</i> , pril.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>n</i>	1) ženama- <i>n</i> , im., n ovome- <i>n</i> , zam., odsle- <i>n</i> , pril., ovdje- <i>n</i> (AR), pril., tu- <i>n</i> (AR), pril., dakle- <i>n</i> (Veber), pril.	2) ~	3) ovdje- <i>n</i> -a (AR), pril., ovdje- <i>n</i> -a-k (AR), pril., ovdje- <i>n</i> -a-k-a (AR), pril., ovdje- <i>n</i> -a-k-e (AR), pril.	4) ~
<i>na</i>	1) tu- <i>na</i> (AR), pril.	2) meni-ka-re- <i>na</i> (Vuk), zam., njega-ka-re- <i>na</i> (Vuk), zam.	3) ~	4) ~
<i>r</i>	1) onda- <i>r</i> (AR), pril., ovdje- <i>r</i> (AR), pril., v onuda- <i>r</i> (AR), pril., tuda- <i>r</i> (Appendini), pril., inuda- <i>r</i> (Appendini), pril., koj gode- <i>r</i> , pril., gdi godi- <i>r</i> (Appendini), pril., tud-ije- <i>r</i> , (AR), pril., ovud-ije- <i>r</i> (AR), pril.	2) onud-e- <i>r</i> (AR), pril., još-te- <i>r</i> (AR), pril., ded-e- <i>r</i> , uzv.		
	3) kuda- <i>r</i> -a (Appendini), pril., v onuda- <i>r</i> -a (Appendini), pril., inuda- <i>r</i> -a (Appendini), pril., ovdje- <i>r</i> -a (AR), pril., n ovdje- <i>r</i> -ica (AR), pril., ozgo- <i>r</i> -ica (AR), pril.	4) ~		
<i>š</i>	1) blago- <i>š</i> (Vuk, usp. <i>blagoš meni</i>), uzv.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>t</i>	1) još- <i>t</i> (AR), pril.	2) ~	3) ~	4) ~
<i>te</i>	1) tu- <i>te</i> (AR), pril., još- <i>te</i> (AR), pril.	2) ~	3) tu- <i>te</i> -k (AR), pril., tu- <i>te</i> -k-a (AR), pril., tu- <i>te</i> -k-a-r-ce, pril., tu- <i>te</i> -na (AR), pril., još- <i>ter</i> -r (AR), pril., još- <i>te</i> -r-a (AR), pril.	4) ~
<i>zi</i>	1) njoj- <i>zi</i> , zam., ti- <i>zi</i> (Maretić), zam., mojoj- <i>zi</i> (Maretić), zam., velji- <i>zi</i> (Maretić), prid., ludi- <i>zi</i> (Maretić), prid., erkovnoj- <i>zi</i> (Maretić), prid.	2) ~	3) ~	4) ~

P I T A N J A I O D G O V O R I

STUBE ILI STEPENICE, PRIJEM I PODHODNIK

Zagrepanin I. V. poslao je (na adresu Instituta za jezik u Zagrebu) pismo kojim moli odgovor na neka pitanja o jezičnoj pravilnosti. Kako su pitanja u pismu od širega interesa, navodimo ga gotovo u cjelini, a zatim odgovaramo na pitanja.

a) Tekst pisma

Ima tome nekoliko mjeseci što se odlučujem na ovakovo pismo - zamolnicu. Želim saznati istinu, a nju mogu — u ovom slučaju — jedino od vas dobiti.

Radi se o stano vitim natpisima izloženim javnosti u gradu Zagrebu.

Primjer I.

Na prilazu Glavnom kolodvoru u Zagrebu nedavno je svečano otvoren i javnosti dan na korištenje i uporabu PODHODNIK.

Na ulazu u spomenuti *podhodnik* nalaze se pomične stube. Na vrhu i na dnu tih stuba ima upozorenje:

KORISTITE STEPENICE NA VLASTITU ODGOVORNOST. Slična upozorenja nalazimo i u robnoj kući »NAMA« na Kvaternikovom trgu gdje piše: KORISTITE POKRETNE STEPENICE NA VLASTITU ODGOVORNOST.

Na ulazu u stubište poduzeća »Vjesnik« (Lj. Gerovac 1) na staklu piše velikim slovima STEPENICE.

Međutim ulice, prolazi, oni što imaju stube, službeno se nazivaju STUBE (Becićeve stube, Debanićeve stube, Ivekovićeve stube, Šloserove — Schloserove stube, Krijesničke stube itd., itd.)

Na izlazu iz jednoga kinematografa ima za upozorenje svijetleći natpis STUBE.

Primjer II.

U zadnje vrijeme, jedna za drugom, otvaraju se novouređene i obnovljene područne pošte u gradu Zagrebu. Sve je novo i lijepo. I natpisi su novi. Nema više starih natpisa PRIMANJE. U zamjenu imamo PRIJEM.

Novinsko poduzeće »Vjesnik« otvorilo je na Trgu bratstva i jedinstva novu prostoriju za oglasnu službu. Sve je lijepo, novo i ugodno. Među natpisima uzalud ćete tražiti PRIMANJE OGLASA. Ima samo i jedino PRIJEM OGLASA.

Početak 1972. godine iznad prozora — otvora garderobe na Glavnom kolodvoru natpis PRIMANJE bio je zamijenjen natpisom PRIJEM. Sada je opet vraćeno PRIMANJE.

U našim novinama vidim kadikad piše: ... *bio je prijem ili prireden je prijem*, a kadikad piše: *bilo je primanje ili priredeno je primanje*. Jednom prilikom pročitao sam na televiziji PRIJAM.

Svi ovi natpisi, a i drugi postavljeni na javnim mjestima, ulicama, prolazima, pothodnicima, trgovačkim i izdavačkim (nakladnim) poduzećima, kinematografima itd. namijenjeni su pripadnicima jedne određene jezične skupine, njezini pripadnici takove poruke i upozorenja moraju razumjeti. Činjenice upućuju na mogućnost ne samo nesporazuma nego i dezinformacija ...

b) O d g o v o r

1. Stube ili stepenice

Obje su riječi književne i istoga osnovnoga značenja, samo drukčijega postanja. Prva (*stube*) ima osnovu koja je u *stub* odnosno *stup*, a ta je osnova općeslavenska, jer se riječi s tom osnovom nalaze i u drugim slavenskim jezicima. Proširenost te riječi u našem jeziku potvrđuju i neka metaforička topografska imena u obliku *Stube*. Tako je razumljivo što se ta riječ iskoristila i kao drugi dio imena za neke ulice ili prolaze koji imaju stube (npr. *Becićeve stube*, u Zagrebu). Zbog toga što su *stube* uvijek sastavljene od niza pojedinačnih uzastopnih i istovrsnih dijelova, redovito se upotrebljavaju u množinskom liku.

Druga je riječ (*stepenice*) izvedenica od riječi *stepen*, koja je također općeslavenska. Množinski je oblik u riječi *stepenice* zbog istih razloga kao i u riječi *stube*. Značenje te riječi izlazi iz spoja značenja osnovne riječi (*stepen*) i nastavka (*-ica*, mn. *-ice*). *Stepenice*